

Az iparművészettörténet-írás kezdetei és az ízlésnevelés

A múzeumok történetén belül önálló és sajátos fejezetet képviselnek az iparművészeti múzeumok. Ellentétben az évszázadokon át gyarapodó, majd különféle körülmények között nyilvánossá váló privát műgyűjteményekkel, az iparművészeti múzeumokat a 19. század közepétől, pontosabban a South Kensington Museum alapításától, 1852-től kezdődően egy didaktikus koncepció, ízlésnevelő szándék hozta létre. Ennek célja kétirányú volt: iskolázni nem csupán a kiállítás-látogató közönséget, azaz a tárgyak használóit, hanem – ha lehet, még nagyobb hangsúllyal – a tárgyak készítőit, azaz a legkülönbözőbb területeken működő mesterembereket. Az iparművészeti múzeumokban kiállított műtárgyak tehát mindenekelőtt oktatási szemléltető eszközök voltak, és csupán másodsorban lehettek a közönség szemét gyönyörködtető esztétikai objektumok. Az iparművészeti gyűjteményekhez kapcsolódva indult meg az iparművészképzés is, sok esetben intézményi szinten is összekapcsolva a múzeumot és az iskolát, mint például Berlinben, Zürichben, Bécsben vagy Budapesten.

Hasonló didaktikus szándék jellemzi az iparművészettel foglalkozó első összefoglaló publikációkat. Általánosságban elmondható, hogy képzőművészetek története – akárcsak az irodalomé vagy a zenéé – kiemelkedő alkotók legkvalitásosabb alkotásai nyomán íródott, míg az iparművészet-történet áttekintésekor számos, a műfaj jellegéből következő probléma merült fel. A tárgyak többsége ugyanis eredendően nem műalkotásnak készült, s ezért nem feltétlenül a művészi értéke, sokkal inkább a funkciója miatt őrződött meg évszázadokon át, s ugyanezért az alkotók nevei is csak az esetek igen kis százalékában ismerhetők. A fennmaradt emlékműanyag a mindennapi élet keretét adja, mennyisége – a képzőművészeti alkotásokkal összevetve – áttekinthetetlenül nagy. A terület értékelésének legkülönösebb paradoxonja, hogy az egyes darabok művészi értékének megállapításához szükséges előtanulmányok nem foglaltatnak benne a tárgyakat létrehozó mesteremberek képzésében – ezt ismerték fel az iparművészeti múzeumok létrehozói és a témára specializált iskolák alapítói annak idején. Ahhoz, hogy az érdeklődő – illetve egy tárgyat alkotó mesterember – meglássa a műalkotásokat a hétköznapi használati tárgyak, dísz tárgyak, szakrális tárgyak tömegében, az anyagismeret bővítése mellett a legbiztosabban az ízlés elemi kritériumait definiáló és összefoglaló írások és előadások vihették őt közelebb. Már az iparművészet „felfedezéséhez” vezető folyamatot is elméleti, sok esetben didaktikus ízlésnevelő írások dokumentálják, s ugyanez a folyamat eredményezte a továbbiakban az ornamentika-gyűjtemények, illetve az azokra épülő stílustörténeti munkák kiadását.¹

Az ízlés kritériumainak definiálása és összefoglalása már nem szerepelt azokban a 20. századi kézikönyvekben, amelyek hagyományosan meghonosodott kétféle rendező elv egyike alapján mutatták be az iparművészetek történetét: vagy a kronológia, vagy pedig a művességek (és céhek) szerint. Ezek a könyvek az iskolázott ízlésű, műértő közönséghez szóltak, szerzőik igyekeztek mesternevek és művészkörök köré rendezni az ismert emlékműanyag legkvalitásosabb darabjait. Az ízlésnevelés a szélesebb körű közönséget célzó ismeretterjesztő írások elsődleges célja volt, ezt a koncepciót főleg a 19-20. század fordulója körüli évtizedekben született kiadványok példázzák. Ezek a könyvek többnyire negatív irányból közelítették meg a problémát, és a legszélsőségesebb ellenpéldák felsorakoztatásával kívánták az olvasókat jó ízlésre oktatni és a giccsektől távol tartani, míg a tárgyak történeti bemutatása sok esetben túlságosan általánosra, sőt, akár felületesre is sikerült, ha a szerzők a közérthetőség érdekében engedtek a színvonalból.

Az ízlésnevelés első számú magyar intézménye az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Múzeum és Iskola volt, amely a kiállított gyűjtemény, valamint a szakirodalmi

¹ Erre a témára is részletesen kitér egy, a közelmúltban megjelent fontos összefoglaló tanulmány: Sinkó, Katalin: *Die Entstehung des Begriffs der Volkskunst in den Kunstgewerbemuseen des Zeitalters des Positivismus. Ornament als Nationalsprache*. In: Acta Historiae Artium, XLVI 2005, 205-259.

műveket és jelentős mintalapgyűjteményt tartalmazó könyvtár működtetése, illetve az oktatási tevékenység mellett a 20. század első évtizedében ismeretterjesztő előadásokat is rendezett, amelyek szövege füzetek formájában is megjelent. Kifejezetten az ízlésnevelés körébe tartozó témát javasolt Radisics Jenő igazgató *Keszler Józsefnek (1846-1927)*. Az *Iparművészeti képtelenségek* című előadás az anyag és a forma kapcsolatát – azaz egy később használt fordulattal élve: az anyagszerűség kritériumait – valamint az előzőek és a rendeltetés – azaz a tárgy funkcionalitása – összefüggéseit vizsgálja.² Keszler előadása sok helyütt megelőlegezi a későbbi évtizedek giccsről alkotott toposzait, többek között azzal is, hogy a 19. századra, pontosabban 1820 utánra korlátozza a „féltség” tárgyak előfordulását.³ Az anyagszerűség és a célszerűség követelményeinek ellentmondó tárgyak sorában említ többek között parafából faragott tájképet, hajhímzést, ház alakú szivartartót, Bismarck-fejes likőröspalackot, valamint szarvadból vagy lőfegyverekből összeépített bútorokat. A giccek ellen írott pamfletok felsorolásaihoz hasonló példatár egy figyelemre méltó intézménytörténeti adalék miatt érdekes igazán a mai olvasók számára. Az Iparművészeti Múzeum egészen különös – további kutatás során pontosítandó – kulisszatitkaira derül fény egy-egy félmondat erejéig: „van a múzeumban egy Munkácsy-kép, kópia cukros tésztából készítve [...] tessék megnézni”, ezenkívül „van itt a múzeumban pl. egy kalap tökmagból”.⁴

Egy másik magyar szerző különösen sokat foglalkozott a szélesebb közönség esztétikai nevelésével, és az ízlés kulcsfogalomként van jelen írásaiban: *Nádai Pál (1881-1945)* még a stílustörténeti összefoglalásnak is az *Ízlésfejlődés és stíluskorszakok* címet adta.⁵ Igaz, ő az olvasók megnyerése érdekében nem csupán érthetően, hanem kifejezetten szórakoztató stílusban fogalmazott, könnyű nyári olvasmányként tálalva az iparművészetek történetét és számos egyéb témát a tárgykultúra köréből.⁶

Sajnálatos módon a magyar iparművészeti irodalom – tudomásom szerint – sehol sem hivatkozik egy olyan ízlésnevelő alapműre, amely nem csupán szellemes esszé vagy művészetpedagógiai dokumentum, hanem tudománytörténeti jelentőséggel bíró munka, amelynek három példányát is őrizte az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Múzeum és Iskola könyvtára: *Gustav Edmund Pazaurek (1865-1935) Guter und schlechter Geschmack im Kunstgewerbe* címen kiadott könyvére.⁷ A szerző a stuttgarti Landesgewerbemuseum egykori igazgatója, akinek a nevét leginkább az üveg történetével kapcsolatos publikációi nyomán ismerik napjainkban,⁸ s aki ebben a művében az ízlés kérdését egy hihetetlenül gazdag tárgyismeret birtokában és példatárán keresztül vizsgálja meg, figyelembe véve az

² Keszler József: *Iparművészeti képtelenségek*. Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum ismeretterjesztő előadásai. Két előadás. Tartott: 1907. január 12-én. Franklin, Budapest, 1907. 23-38.

³ Keszler 1907, 28.

⁴ Keszler 1907, 26. Az információ azért méltó különös figyelemre, mert az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeit ismertető 1907-es Kalauzban nincsen utalás olyan kiállítótérre, vagy legalább vitrinre, ahol ilyen tárgyak szerepeltek volna. További kutatásra vár annak a kérdésnek a megválaszolása, milyen további „féltség” tárgyak kerülhettek be a múzeum falai közé (ha feltehetően rövid időre is, a leltározás igénye nélkül), és mi lett a sorsuk.

⁵ Nádai Pál: *Ízlésfejlődés és stíluskorszakok*. Dante, Budapest, [1922].

⁶ Nádai munkásságáról lásd még: Vadas József: *Nádai Pál, az iparművészeti nevelő*. *Ars Hungarica*, 7, 1979/2. 209-236. Itt érdemes megemlíteni, hogy – talán Nádai példáján is – maga Vadas József is csatlakozott az ízlésnevelés hazai irodalmához (például: *Nem mindennapi tárgyaink*, Budapest, 1985). A jelen írás vizsgálati körén kívül esik, de napjaink tárgykultúrájáról és ízléséről szól – igaz, annak csak egy keskeny szeletére, egy adott kor kényszerűségéből összebarkácsolt tárgyaira hívja fel a figyelmet – Fábry Sándor *Dizájn center*-sorozata a Hócipő című satirikus folyóiratban. Egy kötetnyi írás azonos címmel meg is jelent 2005-ben a leányfalui Bohumil kiadó jóvoltából.

⁷ A könyvtár felosztásakor az Iparművészeti Múzeumban maradt egy példány (leltári azonosító száma 5112, raktári jelzete 1491), és kettő került a Főiskola, mai nevén MOME könyvtárába (jelenlegi számaik: 2914, C. 383 illetve 6804, C. 383/1).

⁸ A legfontosabb irodalom: Pazaurek, Gustav E.: *Gläser der Empire- und Biedermeierzeit*. Leipzig, 1923. – uő: *Kunstgläser der Gegenwart*. Leipzig, 1925.

iparművészet egészen marginális műfajait is. Pazaurek a *grand art*-nak kijáró tudományos alapossgal vizsgálta a „kisművészetek” legeslegkisebb műfajait: bronzveretekről, köszöntőkártyákról, üveggyöngyökről, tapétáról, gyöngyházzal, és más témákról írott monográfiái száz évvel később is meghatározó fontosságúak az igen kevés publikált területek kutatói számára.⁹

Pazaurek úgy kívánta javítani a közízlést, hogy a 19. század közepén létrehozott stuttgarti gyűjtemény – melynek nevében is megjelenik a didaktikus szándék: *Vorbildersammlung* – ellenpontosításul 1906-tól ellenpéldákat kezdett gyűjteni, főleg az egykorú ipari termékek köréből. Ötletének fontos előzménye volt a londoni Marlborough-House-ban lévő Museum for Practical Art and Science 1852-ben „elrettentő tárgyakból” létrehozott 84 darabos gyűjteménye, az *Exhibition of False Principles in Decoration*.¹⁰ A Pazaurek-féle *Sammlung der Geschmacksverirrungen* kiállítása 1909. február 11-én nyílt meg a közönség előtt. A kiállítás a *Vorbildersammlung* kiállításával azonos térben, azonos logikával, annak tárgyaira felelve épült fel.¹¹ A kiállítást nagy érdeklődéssel fogadta a közönség és a sajtó egyaránt, és ennek anyaga és tanulságai alapján íródott az 1912-ben kiadott *Guter und schlechter Geschmack im Kunstgewerbe*. A kétpólusú kiállítás és az annak nyomán született könyv írójának a giccsről sokkal pontosabb és differenciáltabb a véleménye, mint a témával foglalkozó számos későbbi, meglehetősen sokat idézett szerzőnek¹² – igaz, azok a giccset többnyire általánosságban vagy elméleti aspektusból vizsgálják.¹³ Pazaurek minden várakozást felülmúlóan gazdag és sokszínű képet nyújt az ízlésbeli szélsőségek vagy a tervezési hibák különféle változatairól. A szerző a konkrét tárgyakból kiindulva, induktíve dolgozza ki az értékelés szempontjait, és ennek alapján osztályozza a vizsgált emlékmagyagot; a példákat a 19. századot megelőző korokból is meríti – ez teszi munkáját egyedülállóvá az ízlésficamokat tollhegyre tűző könyvek között. Az ízlés szubjektív és pszichológiai kritériumait vizsgáló bevezető után a tárgyakat három csoportba sorolja, az anyaghasználat, a funkció és a dekoráció hibái alapján, a csoportokon belül pedig a tárgyak jellegzetességei alapján felépített rendszer szemléltetésére közöl igen frappáns példákat. Az anyagok problémái között szerepelnek a kivitelezés közben keletkezett hibák vagy a téves anyagkombinációk, a tárgykészítésre használt „csodálatos” eredetű anyagok a lepkeszárnytól az emberi hajig, valamint a többféle szempont szerint alcsoportokra osztott szurrogátumok. A funkció problémáinak sorában megtaláljuk a téves konstrukciót, a rossz arányokat, az igénytelen barkácsolással létrehozott tárgyakat, a bonyolult technika helyett használt egyszerű megoldásokat. A díszítés problémái közé tartozik a *Dekor-Brutalität*, a rosszul elhelyezett díszítés és az anakronisztikusnak ható motívumhasználat, de a túlszűfolt felület éppúgy, mint

⁹ Néhány példa: Pazaurek, Gustav E.: *Biedermeier-Wünsche*. Stuttgart, é.n. – Uő: *Kunstschmiede- und Schlosserarbeiten*. Leipzig, 1895. – Uő: *Glasperlen und Perlen-Arbeiten in alter und neuer Zeit*. Darmstadt, 1911. – Uő: *Die Tapete. Beiträge zu ihrer Geschichte und ästhetischen Wertung*. Stuttgart, 1922. – Uő: *Möbelbeschläge aus Bronze*. Stuttgart, 1923. – Uő: *Perlmutter*. Berlin, 1937. (Poszthumusz kiadás)

¹⁰ Pazaurek 1912, 14. – Gombrich a kiállítás módszerének előzményei között sorolja fel *William Hogarth* 1753-as *Analysis of Beauty*-ját, valamint Pugin művét, *The True Principles of Pointed or Christian Architecture*. London, 1841, lásd: Gombrich, Ernst H.: *The Sense of Order. A Study in the Psychology of Decorative Art*. Oxford, 1984². (Első kiadása: 1979.), 36-37.

¹¹ Schröder, Heike: *Pazaurek und die „Sammlung der Geschmacksverirrungen”*. In: *Die Kunst des Fliegens. Malerei, Skulptur, Architektur, Fotografie, Literatur, Film*. Hrsg. Baumunk, Bodo-Michael. Zeppelin Museum Friedrichshafen, Verl. Gerd Hatje, Ostfildern-Ruit, 1996. 49-50.

¹² Moles, Abraham A.: *A giccs, a boldogság művészete*. Budapest, 1975. (NÉMET KIADÁS: Moles, Abraham A.: *Psychologie des Kitsches*. München, 1972.) – Eco, Umberto: *A rossz ízlés struktúrája*. In: *A nyitott mű*. Budapest, 1976, 201-270. (A tanulmány első ízben 1964-ben jelent meg, NÉMET KIADÁS: Eco, Umberto: *Das offene Kunstwerk*. Frankfurt a.M., 1972.) – Dorfler, Gillo: *A giccs. A rossz ízlés antológiája*. Budapest, 1986. (NÉMET KIADÁS: Dorfler, Gillo: *Der Kitsch*, Tübingen, 1969.)

¹³ Sokféle szempontot villant fel a közelmúltban megjelent tanulmány- és szöveggyűjtemény: Dettmar, Ute – Küppner, Thomas (hrsg.): *Kitsch. Texte und Theorien*. Reclam, Stuttgart, 2007.

az eltúlzott puritanizmus. A szerző még a színhasználat hibáit is különféle típusokra osztja. A szó szoros értelmében vett giccs egy igen rövid fejezet a könyvben, de azon belül elkülönül a *Hurra-Kitsch*, a *Devotionalien-Kitsch*, a *Fremdenandenken-Kitsch*, a *Geschenk-Kitsch*, a *Vereinskitsch* vagy az *Aktualitätskitsch* – mindez a könyv egészen végigvonuló egyéni, sodró, és nagyon élvezetes stílusban.

Pazaurek számos továbbgondolásra érdemes szempontot vet fel, például felhívja a figyelmet arra, hogy a világkiállítások ösztönözték a szuperlatívuszokkal – például rekordméretekkel – jellemezhető tárgyak létrehozását (lásd az *Ausstellungs-Pimpeleien* című alfejezetet). Szigorú szemmel még Gottfried Semper tervezői munkájában is megtalálja az anyagszerűség követelményeinek ellentmondó részletet: az 1851-es londoni világkiállításra készült díszvázájának porcelán gemma-imitációit.¹⁴

A vizualitás világában való tájékozódást segítő ízlésnevelésre napjainkban nagyobb szükség lenne, mint valaha is volt; a történeti anyag példáira épülő elemzési szempontrendszer számos olyan problémát definiál, amely a könyv megjelenése óta eltelt évszázad során talán nem is kapott külön figyelmet, holott az éles szemű és rendkívüli tárgyismerettel rendelkező szerző által elkülönített kategóriák önálló használata indokolt lenne. A *Guter und schlechter Geschmack* fontos referencia lehet a tárgyak kutatói számára, emellett pedig a tárgykultúra oktatásának jól használható tankönyve; egyrészt a korszakok fölötti metodikai rendszere miatt, másrészt pedig azért, mert egy-egy stíluskorszak megismertetéséhez a főművek mellett igen szemléletesen járulhatnak hozzá a kor alkotóinak típushibái. A jelen tanulmány írásának egyik célja, hogy felhívja a figyelmet Pazaurek méltatlanul feledésbe merült kötetére; a magyar iparművészet-történetben visszhang nélkül maradt műre mindezidáig a német nyelvű szakirodalom sem fordított különösebb figyelmet. Biztató fejlemény a továbbiakra nézve, hogy a Wikipédia online szolgáltatott forrásszövegei között megtalálhatjuk a stuttgarti kiállítás vezetőjének 1919-es harmadik kiadását *Geschmacksverirrungen im Kunstgewerbe* címen, így legalább egy rövid összefoglalás erejéig bárki megismerheti Pazaurek elemzési szempontjait.¹⁵

Megjelent az *Ars Decorativa* 25. számában.

¹⁴ Pazaurek 1912, 87-89, VIII. tábla.

¹⁵ http://de.wikisource.org/wiki/Geschmacksverirrungen_im_Kunstgewerbe